



## ר' יואל סירקיש (הב"ח) - מנהג כשיקול פרשני

### (מתוך עיון בחידושי הב"ח להלכות פסח)

שמחה פלדמן

#### מבוא

אחד מנושאי כליו החשובים של ספר הטור הוא חיבור בית חדש (ב"ח) של ר' יואל סירקיש (1561 – 1640), במאמר זה נתמקד באחד מסגנונות הפסיקה המאפיינים את הב"ח, הבאים לידי ביטוי פעמים רבות בחיבורו, והוא המתח הקיים בין מקורות הפסיקה לבין המנהג הרווח.

כל מעיין בספריהם של פוסקי הלכה יגלה מיד שבפני הפוסק עומדת מחויבות מוחלטת למקורות ההלכה קרי הש"ס גדולי הפוסקים הראשונים והאחרונים<sup>1</sup>, אך בכך אין די על הפוסק מוטל להתמודד עם שיקולים נוספים, כגון שעת הדחק, הפסד מרובה, צורך הרבים, ועוד ועוד, דרכם של הפוסקים לצרף לשיקולי הפסיקה גם את הנתונים האלו, אחד מעקרונות אלו הוא 'המנהג', כלומר הנהג הרווח בציבור, כאשר פוסק ההלכה מעיין במקורות הפסיקה ומעלה באמתחתו דין חדש, אך להפתעתו רואה הוא שאין מקובל להקפיד על דין זה אין המדובר כמובן על המקובל והנהוג אצל עמי הארצות, אלא על המקובל אצל התלמידי חכמים, כיצד מתמודד הפוסק אם התנגשות זו בין מסקנת ההלכה שהעלה בעיונו, לבין הנהג הקיים? להלן נראה שדרכו של הב"ח היא שלעולם המנהג הרווח קודם, ולא עוד אלא שהמנהג משמש כעוגן שאליו יש לשעבד את מקורות ההלכה כדי שיתאימו למנהג, נשתדל תמיד להקביל את הב"ח לפוסקים אחרים, שלהם פעמים רבות יש התייחסות שונה להתנגשות זו<sup>2</sup>.

#### א. זרישת הלכות החג בחג

בתחילת הלכות פסח (אורח חיים סימן תכט) כותב הטור כך: תניא שואלין ודורשין בהלכות פסח קודם הפסח שלשים יום.

דין זה מקורו מהברייתא במסכת פסחים ו, א, אך כפי שמעיר הב"ח סקירתו הקצרה של הטור אינה ממצה את כל המקורות התלמודיים בנושא, להשלמת הענין הוא מביא את הגמ' במגילה לב, א שכך נאמר שם: תנו רבנן: משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג.

הב"ח מדייק משילוב שני הבריתות הנ"ל, שנאמרו כאן שני דינים א. דין לדרוש קודם החג שלושים יום בהלכות החג. ב. חיוב נוסף לדרוש בחג עצמו! בהלכות החג, כלפי הדין השני כותב הב"ח בחריפות יתירה "והיא מצוה בחיוב ותקנה שלא לעבור עליו", וזה בניגוד לדין הראשון, שלפחות לדעת הר"ן אינן חיוב ממש אלא רק שעם התלמיד שואל קודם החג בהלכות החג צריך לענות לו, אלא שכאן תמה הב"ח בעיקר על הדין השני, "ותימה לפי זה דאין מנהגינו לתפוס אותו לחיוב לדרוש במועד עצמו". כלומר המנהג הרווח אינו מתאים עם העולה מפשטות הסוגיות.

<sup>1</sup> כמובן שגם בזה ישנם הבדלים בין המקורות ורמת המחויבות אליהם, לא ראייה המחויבות לבבלי כראי המחויבות לירושלמי, ולא ראי המחויבות לפוסקים הראשונים כראי האחרונים, וגם בזה יש הבדלים שונים בין הפוסקים, שלכל אחד יש סרגל מדידה משלו, נושא זה רחב מאד וחורג ממסגרת מאמר זה.

<sup>2</sup> להשלמת היריעה, כדאי לעיין אצל מנחם אלון, בספרו המשפט העברי, תולדותיו מקורותיו עקרונותיו, ירושלים תשל"ג, לעניינינו חשובים בעיקר דבריו בפרק פא סעיף 2 עמ' 712-714, שם הביא הדעות השונות האם למנהג יש כח יצירה מקורית משלו, או שאינו אלא הוכחה ששקיימת הלכה שנוצרה בשעתה על ידי אחד מהמקורות המשפטיים של ההלכה. אבחנה חשובה זו, היא המתבקשת במאמר זה בדרכו של הב"ח, בו הב"ח לא משתמש במנהג ליצירת הלכה חדשה, אלא לגילוי של הדין "האמיתי" שעליו מתבסס הדין שכמוהו ראוי לנהוג. כמו כן יצירתו המונומנטלית של דינאל שפרבר "מנהגי ישראל", שמונה כרכים, הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תש"ן, עוסקת בכמה מקומות בספריו בעניינים אלו, ראה לדוגמה בכרך ג עמ' יג-כ בו עסק בעמדתו של בעל משנה ברורה במקרים כגון אלו המפורטים במאמר, ויחסו המרתק לעיבוד המקורות ההלכתיים כדי שיתאימו למנהג הקיים.



די בקושיה זו כדי להגיע למסקנה הבאה: "נראה עיקר וכו' מה שאמרו בברייתא הלכות פסח בפסח רצונו לומר סמוך לפסח וכן הלכות חג בחג וכו' סמוך לחג וסמוך לעצרת שואלין ודורשין בהלכותיהן" "ופשיטא דצריך לדרוש שבת אחת או שתיים קודם המועד".

כלומר מחמת המנהג אין הב"ח יכול לקבל את הדקדוק שהוציא ממנה בהשקפה ראשונה בלא שנוקק למנהג, אלא נדחק בלשונה, שהמדובר ל"סמוך לחג" "שבת אחת או שתיים קודם המועד", וכמובן ש'מתייחד' זו כבר מתיישבת יפה עם המנהג שגם הוא מכיר כידוע בשבת הגדול ושבת תשובה בה נהגו לדרוש קודם החג את הלכות החג.

ננסה לראות כיצד התמודדו פוסקים נוספים עם סתירה זו, תחילה נביא את דבריו של הפוסק המפורסם ר' אברהם אבלי גומבינר בעל "מגן אברהם" (1637- 1683)

**ועכשיו נוהגין לדרוש בשבת הגדול ובשבת שובה וכו' ומהרי"ל היה דורש גם הלכות חג בשבת שובה. ומשמע בפ"ק דמגילה דביום טוב עצמו מחויבים לדרוש בענינו של יום כגון פסח ביציאת מצרים ע"ש גבי פורים שחל בשבת.**

יש לשים לב, שגם בעל מגן אברהם מסכים שהנוהג שהוא מכיר בזמנו הוא רק את דרשות שבת הגדול ושבת תשובה (ועכשיו נוהגים לדרוש בשבת הגדול ושבת תשובה), אך למרות זאת הוא קובע ללא היסוס את הדברים הבאים ש"ביום טוב עצמו מחויבים לדרוש בענינו של יום", כלומר אף על פי שהנוהג הוא רק על שבת הגדול ושבת תשובה, הרי שבגמ' משמע שיש חיוב גם ביום טוב, 'חיוב', שממנו אין לזווע, ומה באשר למנהג? את המנהג ראוי לעדכן ולשפץ, מלבד שבת תשובה והגדול יש להוסיף גם את החג עצמו!

נתקדם מעט לראשית המאה ה-18, ונראה את גישתו של פוסק נוסף ר' יעקב ריישר בעל חק יעקב (1670 – 1733) החק יעקב כבר מתייחס לדברי הב"ח וכותב כך:

**וכן ביום טוב עצמו שואלין ודורשין בענינו של יום, כדאיתא בפרק קמא דמגילה [ד, א], וכן כתב המ"א [ס"ק א]. והב"ח [שם] מתמיה על מנהגינו שאין אנו דורשין בפסח ושאר ימים טובים עצמם, לכן כתב דמה שאמרו בברייתא [מגילה לב, א] הלכות פסח בפסח והלכות חג בחג לאו ביום טוב עצמו קאמר, אלא סמוך לפסח וסמוך לחג, וכו' עכ"ל ותמיהה גדולה הוא לפרושו מאי מקשה הש"ס ריש מגילה [ד, א] וכו' אלא ודאי פשוט דביום טוב עצמו קאמר.**

**וכדי לישב מנהגינו שאין דורשין בחג עצמו, נראה לי דסומכין על הפיוטין וקריאת התורה.**

החק יעקב ניגש לדברי הב"ח, ובוחר אותו בשיטה המסורתית של פוסקי ההלכה, כוונתי, האם ניתן להוכיח או לפרוך את דבריו ממקורות הפסיקה, עד מהרה הוא מוצא שבגמ' ריש מגילה יש פירכא ברורה לדברי הב"ח, ומשכך נדחה תירוצו של הב"ח ודברי הגמ' הם כפשוטם, אלא שכאן יש הבדל בין המגן אברהם לחק יעקב, בניגוד למגן אברהם שמתעלם מהמנהג לחלוטין ולא רואה צורך ליישבו, החק יעקב כן מתייחס לכך במשפט קצר "שסומכין על הפיוטין וקריאת התורה".

ברור שתירוצו של החק יעקב אינו ישוב מרווח של המנהג, וכבר מהביטוי 'שסומכין' יש לדייק כך, כלומר כסמך בעלמא של דיעבד, יוצאים ידי חובה אף בפיוטים, אך ברור שאין זה היתר מרווח אלא רק כדי שלא לעשות את המנהג הרווח כמנהג עברייני, מסתבר שלדעתו ראוי לבעל נפש לחוש לדבר ויקיים הדין כפשוטו ובדרך לכתחילה וילמד הלכות חג בחג ממש.

תפיסה זו הביאה את בעל משנה ברורה (1839- 1933) לכתוב את הדברים הבאים (משנ"ב סעיף קטן א)

**ועל כל פנים ביום טוב גופא לכו"ע צריך לשאול ולדרוש בכל יום טוב בהלכותיה**

בשער הציון מביא את החק יעקב כמקור למנהג, ומוסיף שם את הדברים הבאים:

**והנה האחרונים רצו לומר, דלכך העולם מקילין בדבר, משום דסומכין על קריאת התורה בענינו של יום, ובאמת מלשון, הלכות פסח בפסח והלכות עצרת בעצרת, משמע דהלכות ממש קאמר, מה**



**שאסור ומה שמותר, וכן מוכח בילקוט ריש פרשת ויקהל, עיין שם. וברמב"ם הנ"ל גם כן משמע להדיא דשני ענינים הם, עיין שם**

כלומר בעל משנה ברורה דוחה את הקולא של החק יעקב שאפשר להסתמך על קריאת התורה, מחמת ראיות מן התלמוד הילקוט והרמב"ם, ומחמת כן חוזר הוא לדין שיש חיוב לשאול ולדרוש בכל יום טוב הלכותיה, ומה שהעולם מקילין בדבר (כלשון המשנה ברורה) אינו מהוה שיקול של כלום. העולם נוהג שלא כדין!

לסיכום: ראינו את הגישות השונות להתמודדות של פוסק ההלכה עם הסתירה בין המנהג לבין הדין העולה מהתלמוד, מהמגן אברהם והמשנה ברורה המייצגים את שיטת ההתעלמות מהמנהג, ורק הדין הוא הקובע, הצד השני הוא הב"ח, הנדחק בלשון הגמ' (לאו דווקא כלשון הב"ח) ובעצם מבטל את הדין לחלוטין, ובתווך עומד החק יעקב, שלטעמו פשוטות לשון הגמרא הוא הקובע והעיקר ולפי זה נקבע עיקר הדין, אלא שמקיימים דין זה בקריאת התורה בדרך של דיעבד.

### **ב. הצנעת החמץ קודם הבדיקה.**

**כתב הטור או"ח תלד: ואחר הבדיקה יהא נזהר בחמץ שמשיירין להצניעו שלא יצטרך בדיקה אחרת**

מקורו של הטור הוא במשנה בפרק ראשון דפסחים, ופשטות לשונו היא שרק אחר הבדיקה אם רוצה לשייר חמץ צריך להזהר להצניעו<sup>3</sup>.

הב"ח כשמציין את המקור לטור עומד על כך שלשון הטור מפורש שרק אחר הבדיקה צריך לשייר, ומציין לכך כמקור את דברי רש"י בפסחים שם (ט, ב) שכתב במפורש "מה שמשייר – אחר הבדיקה, יניחנו בצנעא".

הב"ח אינו מסתפק בכך ומראה שגם לשון הברייתא שם היא "הרוצה לאכול חמץ אחר הבדיקה כיצד יעשה מה שמשייר יניחנו בצנעא", כלומר אחר הבדיקה בלבד ולא קודם לה.

יתירה מזו גם לשון המשנה "ומה שמשייר" משמע רק שהמדובר הוא לאחר הבדיקה כשנשאר לו חמץ, כי אם המדובר הוא לפני בדיקה הרי אי אפשר לקרוא לחמץ זה 'שיריים'.

למרות כל הדיוקים המרשימים דלעיל, כותב הב"ח על כך את הדברים הבאים

**נראה לי דאף רש"י מודה דצריך להצניעו קודם בדיקה**

**דשמה יטלנו עכבר בפניו בשעת בדיקה ויצטרך לחזור ולבדוק מה שכבר בדק**

**אלא דלשון שיור משמע דקאי אמה שמשייר מאכילתו דהוא אחר הבדיקה דאסור לאכול קודם שיבדוק**

**ומתניתין (י ב) נמי דנקטה לשון שיור היינו משום דמילתא דפסיקא הוא דכל אחד משייר מאכילתו בלילה לצורך מחר אבל לא פסיקא ליה דיש לו חמץ בביתו קודם הבדיקה דסתמא דמילתא בשעה שכיבדו הבית מן החמץ שבתוכו אינו נשאר בו שום חמץ**

יש לשים לב כיצד הב"ח מתמודד באופן מפתיע עם לשונות מפורשים במשנה וברש"י, רש"י כתב כן כי דייק זאת במשנה, ואילו המשנה כתבה זאת כי רצתה לנקוט לשון פסוק וברור שברור הדבר שאדם משאיר חמץ לאכילתו, אך אין ברור שנשאר לו חמץ קודם בדיקה, הב"ח אינו מתעכב לשאול את עצמו, מדוע רש"י שחס כל כך על מילותיו, היה חשוב לו לפרש דבר שאין לו כל משמעות הלכתית רק משום דיוק בלשון התנא שגם דיוק זה אינו משום הכרח הלכתי אלא רק כי כך הרגילות והנהגה.

<sup>3</sup> בפרי מגדים שם (אשל אברהם ס"ק ב) כתב שכוונת המשנה באומרה "יניחנו בצנעא" הוא לדין וחייב גמור ואין זה רק עצה טובה, וזה כנראה טעמים של האחרונים המובאים להלן שדקדקו והקפידו מאד על גדר דין זה. וראה אריכות בענין זה בשולחן ערוך הרב שם סעיף א הערה ב, ובאשל אברהם בוטשאטש שם.



לכאורה היה מקום לומר שטענתו ההלכתית של הב"ח דשמא יטלנו עכבר בפניו בשעת בדיקה ויצטרך לחזור ולבדוק מה שכבר בדק היא העומדת בפניו כשיוצר חידוש הלכתי זה. כמו כן יתכן שהב"ח מבסס זה על מה שכתב: **וכן נראה להדיא מדקדוק לשון ה"ר ירוחם והר"ן עיין שם**. אך בסוף דבריו כותב הב"ח את הדברים הבאים:

**וזה טעם המנהג שמצניעין החמץ שרוצין לאכול בלילה קודם הבדיקה ויש טועין לומר דמצניעין אותו כדי שלא ימצא אותו הבודק כמו שכתוב במנהגים, וליתא אלא מנהג אבותינו תורה היא כדפירשתי וכך ראוי להורות.**

הב"ח כותב במפורש שדבריו הם טעם למנהג שכפי הנראה היה מקובל בזמנו, שהיו מצניעים חמץ קודם בדיקה, ולדעת הב"ח טעם הדבר הוא משום הדין שחידש כנגד פשט המשנה! אלא שגם בכך לא די דין זה הובא בהגהות לספר המנהגים של ר' אייזיק טירנא (מנהגי ערב פסח הגהה אות ע)<sup>4</sup>, ר' אייזיק דוחה מנהג זה וכותב כך: **אין צריך להצניע החמץ שרוצין לאכול, שאף אם ימצא אותו הבודק אין קפיידא בכך שהרי אוכלין חמץ אחר הבדיקה**.

ר' אייזיק הבין שהטעם למנהג הוא משום שיש חשש שחמץ זה ימצא בבדיקה ויהיה צריך לשורפו, ועל כך אומר ר' אייזיק שאין כל חיוב לשרוף כל הנמצא בבדיקה, אלא שהב"ח דוחה את זה בתקיפות מרשימה: "מנהג אבותינו תורה היא כדפירשתי", כלומר אין לתת טעמים שאין להם שחר, למנהג אבותינו שחשוב הוא כתורה ממש, אלא יש לחפש את הטעם הנכון ולקיימו, לא נחה דעתו של הב"ח עד שכותב "וכן ראוי להורות!"

מסיימת זו של הב"ח נראה, שהסיבה ל'הוראה' זו, של חיוב הצנעת החמץ קודם הבדיקה, אינה משום הטעם שכתב "משום שמא יטלנו עכבר בפניו בשעת בדיקה" וכן אף לא ההסתמכות על דקדוקי הפוסקים הראשונים, אף שטעם זה נראה נכון לב"ח, וגם על הדקדוקים סומך דעתו, אין דברים אלו מביאים אותו לידי הוראה הלכה למעשה, כשמביא הב"ח טעם זה לשונו אינו תקיף כל כך, (נראה לי שאף רש"י מודה שצריך להצניעו קודם בדיקה") ואין בו סרך של הוראה למעשה, רק כאשר מגיע הדבר ל"מנהג אבותינו תורה היא", אז נהפך הדבר להוראה גמורה שכן ראוי להורות<sup>5</sup>.

ננסה לסקור מה היחס של שאר הפוסקים לחידוש זה, והנה יש לומר שכאן בניגוד למנהג שהובא באות הקודמת, זכה חידושו של הב"ח להסכמה על ידי חלק מהפוסקים, אלא שחלק התנגדו אליו.

הט"ז כותב על כך **ובחינם האריך כאן מורי חמי ז"ל ועשה מנהג להצניע החמץ הצריך לאכילה קודם הבדיקה דאין בזה טעם כעיקר וכו'**.

הט"ז מתייחס לחידושו של חמיו הב"ח, ומתייחס לזה בזלזול קמעא (בחנם האריך) מדיוק היטב בלשונו של הט"ז אפשר לראות כאן אף עקיצה אירונית לחמיו "ועשה מנהג להצניע החמץ הצריך לאכילה", כלומר, מורי חמי אומר על כך "מנהג אבותינו תורה היא" ואילו האמת שאין זה אלא מנהג שעשה הב"ח עצמו, הט"ז ממשיך "ואין לזה טעם כעיקר", יתכן שביטוי זה רומז ליחסו העקרוני למנהגים מסוג זה, גם למנהג – לטעמו של הט"ז – צריך להיות 'טעם כעיקר' כלומר טעם שיש בו ממשות<sup>6</sup>.

<sup>4</sup> מלשון הב"ח נראה שר' אייזיק בעצמו כתב את ההגהות למנהגיו, וכפי הידוע לי אין הדבר כן אלא ממחברים שונים שחיו בזמנו ואחריו, יתכן שחלק מההגהות, אלו שנדפסו בחיי הב"ח היו של ר' אייזיק עצמו, ולכן כתב הב"ח מה שכתב. <sup>5</sup> בהקשר זה ראוי לציין שהב"ח משתמש בביטוי 'מנהג אבותינו תורה', לא כדאי להמציא דין חדש מחמת המנהג, אלא כדי לקבוע על פיו את הנורמה ההלכתית האמיתית, זאת שהיתה קיימת לעצמה במקורות, והמנהג אינו אלא הכלי שדרכו אנו מודעים לקיומה הנעלמת של הלכה זו שבעצם מקורה כבר במשנה עצמה. כאן באה לידי ביטוי התפיסה שהעמיד אלון, (ראה לעיל הערה 2) בשימושו של המנהג ככלי המגלה על הלכות שנקבעו מכבר ונחפו על ידי המנהג. <sup>6</sup> הביטוי 'טעם כעיקר' נלקח מהגמ' בחולין צח, ב ועוד מקומות, המדובר הוא לגבי איסורי אכילה שכשמתערבבים איסור בהיתר, אין ההיתר נאסר אלא אם כן יש בו טעם האיסור שאז דינו הוא 'כעיקר' כלומר כאילו יש כאן את עיקר האיסור, בכך רוצה הט"ז לרמוז, גם לענין מנהגי הלכה, שצריך שיהיה בהם טעם רציני ובעל משמעות שיכול להחשב 'עיקר'.



לעומת זאת בעל מגן אברהם (ס"ק א) כותב כך: **והוא הדין בשעת הבדיקה יצניע החמץ שרוצה לאכול (ב"ח) והעולם אין מצניעים אלא החמץ שמוצאין בשעת בדיקה, אבל שאר החמץ מוליכין אנה ואנה ולא שפיר עבדי.**

המגן אברהם מביא את דברי הבי"ח להלכה, דא עקא שהוא אינו מביאם מחמת המנהג שבהם, אלא להיפך, הם כנגד המנהג! מנהג העולם, כותב המגן אברהם, לא להצניע כלל את שאר החמץ מלבד זה הנמצא בשעת בדיקה<sup>7</sup>, ומנהג זה הוא נגד הדין "ולאו שפיר עבדי".

כמה מענין הדבר שהיוצרות התהפכו, שאף המסכימים עם הבי"ח, הסכימו עמו דווקא משום הנימוקים ההלכתיים שלדעתם היו כבדי משקל להכריע אף כנגד המנהג עצמו, שעליו הסתמך בעיקר הבי"ח בהוראתו.

עם המגן אברהם שקיבל דברי הבי"ח הסכימו גם הפרי חדש והאליהו רבא החק יעקב שם, אלא שלא כתבו דבר אודות מנהג, הם דנים בדברים אלו מחמת הסברא<sup>8</sup>, ואחר שהסברא מתקבלת על דעתם, הם מסכים עמם.

וראוי לציין בהקשר זה את דבריו של החק יעקב, שכך כתב: כן מבואר בב"ח [ד"ה ואחר] ממשמעות פוסקים ראשונים, ובחינם השיג עליו הט"ז בזה.

החק יעקב נוקט כאן את לשונו של הט"ז - "בחינם האריך כאן מורי חמ"י ומשתמש בו כנגד דבריו של הט"ז בעצמם "ובחינם השיג עליו הט"ז בזה", אך ראוי לשים לב שכשהוא מביא את דברי הבי"ח הוא כותב "כן מבואר בב"ח ממשמעות פוסקים ראשונים" כלומר דווקא הדקדוקים של הבי"ח מדברי רבינו ירוחם והר"ן הם המכריעים בעיניו, אף שכפי הנראה לא זה מה שהכריע את הדברים אצל הבי"ח.

סיכום: ראינו עוד הכרעה של הבי"ח המסתמכת על מנהג סברא ודקדוק מלשון הפוסקים, אלא שהראנו, שאף שנראה מסגנונו של הבי"ח שעיקר הסתמכותו היתה על המנהג, מכל מקום הפוסקים שהסכימו לדינו הסתמכו בעיקר על הסברא והמקורות התומכים בדבריו, ופעמים אף היפך המנהג, וגם כאן דינו של הבי"ח לא זכה להסכמה מוחלטת, וחתנו הט"ז כשדחה דבריו מן הסברא, התייחס למנהג זה כאילו הבי"ח עשאו ואינו מנהג הראוי להתייחסות של 'מנהג אבותינו תורה'.

ג.

**כתב הטור סימן תמג ומיהו כל שעה חמישית (של ערב הפסח) מותר (החמץ) בהנאה ויכול למוכרו לעכו"ם אפילו הרבה ביחד שודאי לא יאכלו קודם הפסח ואפי' כותח.**

הבי"ח שם מציין, שדין זה של הטור המיקל למכור כותח לגוי בערב הפסח אף שודאי לא יאכלו הגוי קודם זמן איסור חמץ, שנוי במחלוקת ראשונים, שבעוד שהטור נקט כהר"ף הרמב"ם והרא"ש שמתירים, דעת רבינו תם ור"י בעלי התוס' לאסור, וכך מסכם הבי"ח את הדברים:

**הילכך יראה לי דאין להקל נגד ר"י ורבינו תם דמימיהם אנו שותין. ועוד שהאגודה גדול האחרונים הביא דבריהם בסתם ועוד שדבריהם נראין יותר דאי כפירוש רש"י וכו'**

יש להבחין שהבי"ח משתמש כאן בשני נימוקים. א. נימוק מהמקורות, שגדולי בעלי התוס' וגדול האחרונים מחמירים, זה בעינינו סיבה להחמיר. ב. ראייה מהתלמוד עצמו "דאי כפירוש רש"י וכו', וראה שם שהוא מבסס היטב את הראיה מהגמ' לאיסור זה.

<sup>7</sup> נראה שאין ליישב את העדויות הסותרות על הנוהג המקובל בענין זה, בחילוקי המקומות של שני האישים (הבי"ח בקראקוב שבגליציה, המגן אברהם בקליש שבפולין), כיון ששני האישים הסתובבו גם הם כידוע במקומות שונים, וודאי שהכירו איש את ארצו של זה, יותר נראה שחילוק הזמן שבין שני האישים הוא הגורם לכך, ובהקשר זה יש להוסיף שבין תקופתו של הבי"ח לתקופתו של המגן אברהם התרחשו מאורעות ת"ח ות"ט, שבלי ספק השפיעו על ירידת התורה, ולא רחוק הוא להניח שמנהגים רבים הנובעים מחוסר ידיעה פשוטו בתקופתו של המגן אברהם, אף שלא היו קודם לכן.

<sup>8</sup> כפי שיבואר להלן רק הפרי חדש והאליהו רבא הסכימו עמו מחמת הסברא, ואילו החק יעקב הסכים עם דין זה בעיקר בגלל משמעות הפוסקים.



למרות זאת מסיים הב"ח את דבריו בדברים הבאים:

### **אלא שכבר נהגו להקל ואין שומעין למחמיר והמחמיר תבוא עליו ברכה.**

כלומר אם עומד כנגדנו הפוסקים החשובים שצריך לחוש לדבריהם, והראיות החד משמעיות מהתלמוד על דין מסוים שצריך להחמיר בו, מה ממסמס את הכל? שנהגו להקל! זה גורם שאין שומעין למחמיר, למרות שמחמיר זה מסתמך על נתונים כבדי משקל, מהמקורות ומהסברא, כל זה אינו מזכה אותו אלא בהתייחסות "המחמיר תבוא עליו ברכה", אך מלבד ברכה אין המחמיר זוכה שדינו יהפך להלכה פסוקה, וכל זה משום המנהג.

כמה מאלף לראות בהקשר זה, כיצד מתייחס לענין תלמידו של הב"ח ר' צבי כץ (חי באמצע המאה ה-17) בחיבורו נחלת צבי:

**וּכְתַב מוֹרֵי וְרַבֵּי זְכוּרֵנוּ לְבִרְכָה, הַמְחַמֵּיר כְּדַבְרֵי אֲגוּדָה תְּבֵא עָלָיו בְּרַכָּה. וְכַתֵּב מֵהַי טַעְמָא יֵין שְׂרָף יֵשׁ לַהַחְמִיר לְמַכּוּר שְׁלִשִׁים יוֹם קוֹדֵם פֶּסַח. וְאֵנִי אֹמֵר כִּיּוֹן שְׁכַל הַפּוֹסְקִים הַשְּׂמִיטוּ הָא דְרַבֵּי יְהוּדָא, וְנוֹסֵף עַל זֶה שֶׁהַטּוֹר כָּתַב בְּפִשְׁטוֹת אֲפִילוּ כּוֹתֵחַ שְׂאִין לַהַחְמִיר בְּזֶה כָּלֵל, וְהוֹכַחָה שֶׁהוֹכִיחַ שֶׁם עִי"ש לְעִנ"ד אֵינוֹ הוֹכַחָה גְמוּרָה וְכו',**

ר' צבי כץ, מגיע בסופו של דבר למסקנא מקילה עוד יותר מרבו הב"ח, אך יש לציין שאין בדבריו כל התייחסות למנהג! הטיעונים שלו הם מהשמטת כל הפוסקים חומרא זו, מדעתו של הטור, ודחית ראייתו של הב"ח מהגמ', כלומר בניגוד לרבו שהמנהג קובע אצלו את פסוק ההלכה כנגד פוסקים חשובים וכנגד משמעות הסוגיא, ואין אלה מועילים אלא להגדרת המחמיר כמבורך, בא תלמידו ומשתמש אך ורק בנתונים מתוך המקורות כדי להפריך אף ברכה זו.

### **ד. סיכום, ותפיסתו ההשקפתית של הב"ח על דרך פסיקתו**

במאמר קצר זה רצינו להדגים את שיטתו הייחודית של הב"ח בפסיקת הלכה בהבאתו את הנוהג המקובל ככלי ישומי רב השפעה, תחילה ראינו כיצד הנוהג הקיים גורם לב"ח להדחיק בלשון הגמרא שלא יעלה ממנו דין הסותר למנהג, וזה בניגוד לפוסקים נוספים שיש מהם שלא נתנו כל משקל למנהג (מגן אברהם), ויש שישבוהו באופן דחוק אך שלא יבטל את לשון הגמרא כפשוטה.

לאחר מכן ראינו כיצד המנהג להצניע החמץ קודם בדיקה, גורם לב"ח לחלוק על משמעות רבות במשנה וברש"י עד כדי ויכוח עם בעל המנהגים הגדול ר' אייזיק מטירנא, עם כי במקרה זה מקורות פסיקה 'רגילים' תמכו אף בדעתו של הב"ח כפי שהביא הוא בעצמו, וזוהי גם הסיבה שרוב הפוסקים מלבד חתנו הטי"ז, קיבלו את דבריו.

משם ראינו עוד הקצנה נוספת בו המנהג משמש את הב"ח אף לקולא! כקריאת תיגר כנגד דעתם של בעלי התוס' ופשוטות הסוגיא, מנהג זה גורם ש'אין שומעין למחמיר' ומשכך אף בלא כל מקור הלכתי נוסף נפסק הדין לקולא לגמרי.<sup>9</sup>

האם מצינו התייחסות מפורשת של הב"ח עצמו לשיטתו זו?

והנה מצינו בכמה מקומות יחס חיובי מאד של הב"ח למנהג, המדובר במספר מנהגים להחמיר שהב"ח הופכם לחיוב גמור משום "אל תיטוש תורת אמך" ואלו הם: א. לגבי איסור אכילה קודם תפילת מוסף<sup>10</sup>, לגבי איסור כיבוד הבית המרוצף בשבת<sup>11</sup>. לגבי גירוד החמץ קודם הפסח מהקדירה<sup>12</sup>, לגבי איסור טבילה לילולדת הרוצה להטהר לבעלה קודם מ"א לזכר ופ"א לנקבה<sup>13</sup>. בכל המקרים האלו הב"ח הוא היחיד מהפוסקים שנוקט לשון חריף זה העושה חומרות אלו לחיוב ממש,

<sup>9</sup> דוגמאות נוספות ראה אצל גלבשטיין, אברהם. הב"ח - ארבע סוגות בקטע אחד, בענין הרבית סעודות בחנוכה, ואצל דוד הורביץ, שיטת הב"ח בענין בין השמשות, בענין תפילת מעריב בעוד היום גדול.

<sup>10</sup> ב"ח או"ח סימן רפ"ו ד"ה אע"פ.

<sup>11</sup> ב"ח או"ח סימן שלז.

<sup>12</sup> ב"ח או"ח סימן תמ"ב ד"ה ולשון רבינו שאמר ואדוני אבי ז"ל כתב וכו'.

<sup>13</sup> ב"ח יו"ד קצ"ד ד"ה על כן נראה.



וכפי הנראה מקורו הוא מההגהות מימוניות (הלכות מאכלות אסורות יז, כב) בשם ראב"ה, שכתב כן לגבי שמן של גוים שאף שבירושלמי הקיל באכילתו, "מכל מקום כיון שנהגו בו אבותינו שלא לאוכלו הוי ליה דברים המותרים ואחרים נהגו בו איסור ואי אתה רשאי להתירו בפניהם וכתוב אל תטוש תורת אמך" והעתיקו הב"ח עצמו ביו"ד קיג.

למרות השייכות הברורה המראה בבירור את יחסו המועדף של הב"ח למנהג, יש להדגיש שעדין אין בכל זה מקור לעינינו, שכן שם הב"ח עוסק בדבר שמוטר ממש מעיקר הדין, והמנהג בא לאסור את המותר, ובכך אכן חריג הב"ח בהחמרתו, אך כאן מדובר בדבר בעל דרגה שונה לגמרי, שהמנהג משפיע על פסק ההלכה עצמו, שכך יהיה הדין מעיקרו ולא כתוספת חומרא, וכפי שהראנו שאף לקולא נקט כך הב"ח, סימוכין יש כאן אך מקור אין כאן.

כך כתב הב"ח בהקדמתו לספרו על אורח חיים :

**ובהיות שבזמנינו זה עמד הרב הגדול החסיד כמוהו"ר ולק הכהן ז"ל וחיבר ביאור ארוך על ספר שולחן הערוך ומתוך פירושו וביאורי לפעמים נמשכו דינים מדינים שונים לא שערום הראשונים על כן הביאני ההכרח לעורר ולהזהיר למעין בהלכה למעשה להורות כשורה.**

הב"ח תוקף את ר' ולק מחבר ספר דרישה ופרישה על הטור ומאירת עינים (סמ"ע) על השולחן ערוך, שמתוך פירושו וביאורי לפעמים נמשכו "דינים מדינים שונים לא שערום הראשונים", התפיסה הפשוטה מבינה את דברי הב"ח כויכוח עם הסמ"ע עד כמה נכון להשתמש בשיטת הפלפול בפסיקת ההלכה<sup>14</sup>.

אך דומה שהמעין בסמ"ע יתקשה למצוא עדים חזקים מדי לפלפול כה רב שאפשר לפרש בו מתקפה כה חריפה של הב"ח, נראה יותר שכוונתו של הב"ח ביחס של הסמ"ע אל המנהג, שכן הסמ"ע יצג את שיטת הפסיקה בה המקורות והדיון בתלמוד ובפוסקים הוא מעל הכל, ואין למנהג כל השפעה על כד<sup>15</sup>, כמובן שדבר זה יכול לגרום לדינים מדינים שונים לא שערום הראשונים, לא שערום לא מחמת שהם הגיעו בדווקא על ידי פלפול, אלא משום שהם נגד המנהג המקובל, על כך קורא הב"ח תיגר, שכן לדעתו בתוך ארגז הכלים של הפסיקה ההלכתית, צריך להשתמש אף בכלי זה של המנהג, וכפי שהדגמנו במאמר זה.

בבילוגרפיה

## ספרות מקור

טור, שירת דבורה, ירושלים תשנ"ג

שולחן ערוך השלם, מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ח.

ספר המנהגים לרבינו אייזיק טירנא", מכון ירושלים - מפעל תורת חכמי אשכנז", ירושלים תש"ס.

ר' ישראל מאיר הכהן, משנה ברורה, ירושלים תשל"ג

## ספרות מחקר

מנחם אלון, המשפט העברי, תולדותיו מקורותיו עקרונותיו, ירושלים תשל"ג

דניאל שפרבר "מנהגי ישראל", שמונה כרכים, הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תש"ן

<sup>14</sup> ראה לדוגמה, סמט נועם, "קצות החושן ראשית הלמדנות מאפיינים ומגמות" - עבודה לצורך קבלת תואר דוקטור פרק א עמ' 7.

<sup>15</sup> נושא זה דורש למחקר נפרד, אך לעינינו ראוי לציין שבסימן תכט בעל הסמ"ע בחיבורו 'דרישה', את החיוב של דרישה בהלכות חג בחג כחיוב ברור העולה מהגמרא, והעובדה שהמנהג אינו כן לא מופיע שם כלל כדבר שראוי לענות בו, וזה בניגוד למה שנכתב לעיל במובאה הראשונה של מאמר זה, שהב"ח נדחק בלשון הברייתא כך שלא יעלה ממנה חיוב שכזה, והכל מכח המנהג.



סמט נועם, "קצות החושן ראשית הלמדנות מאפיינים ומגמות" - עבודה לצורך קבלת תואר דוקטור – באר שבע 2016.

גלבשטיין, אברהם. הב"ח - ארבע סוגות בקטע אחד. עד הנה תשע"ט.